

УДК 373.5(07)

Байматов Н., Асанбекова Д.

КББА, Баласагын ат. КУУ

ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДАГЫ ЭМОЦИОНАЛДУУЛУКТУН РОЛУ

В работе исследована эмоциональная сфера учебного процесса. Указано, что позитивная эмоциональность является одним из фактором повышения познавательного интереса учащихся.

Окуу процесси абдан татаал жана кызыктуу процесс болуп саналат. Адатта, окуу процессинде инсандын интеллектуалдык чөйрөсүндө “укмуштуудай” өзгөрүү болуп жатат деп эсептелет. Бирок ошол эле учурда окуу процесси инсандын мотивдешүү жана эмоция-эргтик чөйрөсүнө дагы түздөн-түз өзгөрүүлөрдү алып келет. Себеби окуу процессинде кандайдыр бир жаңы нерселерге ээ болуу кубанычы бир жагынан, экинчи жагынан, кандайдыр бир түшүнүксүз нерсе боюнча “кыйынчылыктар”, “тоскоолдуктар”, сөзсүз түрдө, мотивди, эмоцияны өзгөртөт. Ошентип, окуу процесси инсандын интеллектуалдык, эмоционалдык чөйрөсүнүн катышуусу менен орун алат. Натыйжада, окуу процессинин жыйынтыгы, анын жүрүшү жана сапаты туура уюштурулган эмоционалдуулук компонентине дагы көз каранды болот.

Эмоция (байыркы латында “*emovere*” – *козголуу, толгонуу* деген маанини берет) инсандын тышкы жана ички таасирлеринен улам абдан татаал психологиялык абалда болушун мүнөздөйт. Психология илиминде эмоция категориясына ар түрдүү аспектиде аныктама беришет. Эмоция бул – субъектинин айлана-чөйрөгө карата өзгөрүшү [1], мотивдин, максаттын жана субъектинин мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы айырмадан улам пайда болгон татаал психологиялык абал [3], адамдардын чөйрөсүн баалоосунун жыйынтыгы жана башка аныктамалар кездешет. Ал эми психология илиминин энциклопедиясында эмоция төмөндөгүчө берилет: “Эмоция - адамдын курчап турган чөйрөгө жана өзүнө карата болгон мамилеси боюнча толгонуу, козголуусу; объективдүү чындыктын чагылтуусунун формаларынын бири” [3].

Эмоция дайыма зарылчылыктан, муктаждыктан улам келип чыгат деп эсептелет. Бирок зарылчылыктын өзүндө эмоционалдык мүнөз орун алат, зарылчылык активдүүлүктүн “рычагы” гана эмес, анда эмоционалдуулук дагы орун алган. Анткени энциклопедиялык аныктама эмоциянын социалдык аспектиси камтылган жана анын интегралдык көрсөткүчү дагы орун алган. Азыркы психология илиминде сезим адамдын чыныгы курчап турган чөйрөгө карата туруктуу катышынын формасы (акыл жана эрк менен бирдикте) жана ал адамдын аныкталган муктаждыгына жана кызыгуусуна жооп берет, ошондой эле ага маанилүү болуп саналат, объективдүү кубулуштун субъективдүү баалаанышы, адамдын актуалдуу зарылчылыгынын чагылышы, аракеттенүү мотивинин булагы, аны козгоочу механизмдери болуп саналат. Ошентип, адамдын аракетинде жана ишмердүүлүгүндө сезимдин мааниси жана ролу абдан чоң. Психология илиминде сезим башат болуп эсептелет жана ал аракетти стимулдаштырат. Демек, билим, аракет жана сезим органикалык жактан биригишип, мотивациялык “жүрөктү” түзүшөт.

Окуу процессине тиешелүү “сезим” түшүнүгү эки мааниде колдонулат: “сезим-эмоция” жана сезим туруктуу мамиле.

“Сезим-эмоция” - окуу процессинде окуучунун окуу ишмердүүлүгүнө карата эмоционалдуу мамилесинен келип чыккан ой-толгоосу, козголуусу. Эмоция орун албаса, анда кайдыгерлик жана көңүлсүздүк орун алат. Педагог атайын ыкмалар менен окуу процессинде атайын абалды түзүү менен, окуучуларда эмоция сезимин (симпатия, кызыгуу, таң калуу жана башка) пайда кызуусу абзел. Эмоционалдык абал “экилеген” функцияны аткарат: тигил же бул аракеттин башталышынын себеби болуп саналат жана анын ал ишмердүүлүктү бүтүрүүсүнө дагы таасир тийгизет, аныкталган эргтик чечимдин

жыйынтыгына канааттанган сезим өзүнө жана курчап тургандарга мааниси таанылганда пайда болот. Эмоциялык сезим капилеттен пайда болот жана ишмердүүлүктү баштан аяк коштойт. Натыйжада, эмоциялык сезим тигил же бул ишмердүүлүктүн жүрүшүнө стимул болот, же болбосо тоскоолдук болот. Педагогдун ар бир аракети ар бир окуучу тарабынан эмоционалдык баалоо “чыпкасынан” өтүп турат, башкача айтканда, ар бир окуучуда оң, терс жана кайдыгер мамилеси пайда болуп турат.

Ал эми сезим туруктуу мамиле катары өнүккөн таануу кызыгуусу болуп саналат. Бул учурда сезим ички активдүүлүктү стимулдаштырат, жаңы нерсени түшүнүү үчүн өз алдынча тереңдетилген билим алууга түрткү болот.

Демек, адамдын эмоциясы жана сезими толгонуу жана мамиле жаратуу процессине негизделет да, бирин-бири толуктап турат. Бирок бул түшүнүктөр бир категорияны түзүшпөйт, негизинен, өзгөчө белги сезимге таандык болот. Сезим социалдык, инсандык кубулуш катары кабыл алынат жана туруктуу мүнөзгө ээ болот. Сезим - эмоциянын эң жогорку өнүгүүсүнүн продуктусу, жыйынтыгы. Сезим “конкреттүү, капилеттен пайда болгон эмоциянын жалпыланышы, башкача айтканда, анын онтогенезиси” [3]. Сезим эмоциясыз орун албайт, эмоция сезимдин туундусу жана ал дискреттик мүнөзгө ээ.

Инсандын эмоционалдык чөйрөсүнүн негизги түйүндүү бөлүктөрүнүн бири болуп толгонуу саналат. Толгонуу – адамдын дүйнөгө болгон түздөн-түз катышы, анын өзү жасап жаткан аракетинде болгон катышы, кандайдыр бир таасирлердин негизинде пайда болгон руханий, ички абал, адамдын өзүнүн эмоциясын жана сезимин ички кабыл алуу, инсанга болгон таасирлерге тиешелүү реакция жана жеке аң-сезиминин орун алышынын психологиялык формасы. Ошентип, толгонуу адамдын эмоциясынын жана сезиминин негизги бирдиги, алардын “жүрөгү” жана психологиялык механизми болуп саналат.

Психология илиминде инсандын ишмердүүлүгүн коштогон, же тескерисинче тоскоол болгон толгонуу эки топко бөлүнөт: а) предметтин зарылчылыгын түзгөн жана аракет үчүн мотивге айлануучу ой-толгоолор. Алар ишмердүүлүктүн алдында пайда болот жана ал ишмердүүлүктүн жүрүшүн жана жыйынтыгын аныктайт; б) ишмердүүлүк жүрүп жатканда пайда болуучу ой-толгоолор. Бул ой-толгоолор туунду ой-толгоолор деп аталат, себеби инсандын өзү аткарып жаткан аракетинде жараша пайда болот, ошентип, алар биринчи топтон туунду болушат.

Демек, биринчи жана экинчи топтогу ой-толгоолор бири-бири менен андан тыгыз байланышта болушат жана алар эмоцияны жана сезимди түзүп турушат. Аларды ишмердүүлүктү уюштуруунун негизги механизми катары кабыл алыш керек, анткени ой-толгоо дайыма баалоо, мотивдик механизмдерди өзүнө камтыйт (кызыктуу – кызыгы жок, керек - кереги жок, кабыл алам – кабыл албайм жана башка ушул сыяктуу).

Инсандын эмоционалдык чөйрөсүнүн дагы бир бөлүгү бул - көңүл. Көңүл бул – адамдын турмушту сезүүсүнүн бирдиктүү формасы, анын жалпы турушу (“тон”), толгонуунун абалы, “ички руханий дүйнөсүнүн” орун алышы, адамдын эмоционалдык жашоосунун формасынын бири, анын же туруктуу, же туруктуу эмес эмоционалдык абалынын убакыт ичинде берилиши, ички дүйнөнүн абалы, адамдын ойлорунун жана сезиминин багыттуулугу, кандайдыр бир аракетти жасоого шыктанышы. Эмоция жана ой-толгонуу көңүлдүн түзүүчүлөрү болуп саналат.

Инсандын эмоционалдык чөйрөсүнүн өзгөчөлөнгөн дагы бир түзүлүшү болуп кызыгуу саналат.

Кызыгуу (байыркы латынь “*interest*” - маанилүү болуп саналат, маани дегенди түшүндүрөт) эч нерседен көз карандысыз деп таанылат. Б.И.Додоновдун аныктамасы боюнча, кызыгуу бул инсандын өзү каалаган предметтин, же болбосо кайсы бир аракеттин

ишке ашышын каалоосу болуп эсептелет. Бул учурда кызыгууну эки бөлүккө бөлүп карашат: а) процессуалдык, кайсы бир ишмердүүлүктүн жүрүшүнөн канааттануу алуу; б) максаттык процессуалдык, зарылчылык менен канааттанууну бириктирүү [2]. Демек, кызыгуу бул зарылчылыктуу, мотивдик жана эмоционалдуулук кубулуш болуп саналат. Эмоциясы жок кызыгуу орун албайт. Ошол эле учурда кызыгууну ар түрдүү аспектилерде карашат: “эмоция кызыгуусу” (К.Изар), “сезим кызыгуусу” (А.Лук) жана “мотив кызыгуусу” (Б.И.Додонов). Кызыгуу, тескерисинчеси, бул – көңүл коштук, ички абалдын көңүлсүздүгү, аракетке жана чөйрөгө карата эч кандай реакциянын жоктугу. Кызыгуу пайда болгон эмоцияга ылайык кыска убакыт ичинде болушу мүмкүн. Ал эми кызыгуунун узак жана күчтүү болушу ишмердүүлүктө көп жолу кайталанган эмоцияда гана эмес, ал ишмердүүлүктүн жыйынтыктуу болушуна жараша болот. Бул учурда кызыгуу жетишкендиктерди сактап калууга багытталат. Айрым учурда кызыгуу “өзгөрмөлүү түзүлүштөн” туруктуу өз алдынча түзүлүшкө айланышы толук мүмкүн.

К.Изард изилдөөсүндө адамдын эң негизги он эмоциясын көрсөтөт: ачуулануу, жек көрүү, четке кагуу, дистресс (кайгыга чөмүлүү), коркуу, күнөөнү сезүү, кызыгуу, кубануу, уялуу, таң калуу [4].

Эмоция адамдын психологиялык абалына жана анын таасир этүүчү багыттарына жараша он түргө бөлүнөт.

1. Альтруисттик эмоция. Бул адамдын башка адамдарга жардам берүүнү, аларга көмөк көрсөтүүнү ойлонуудан келип чыккан эмоциясы болуп саналат. Альтруисттик эмоция адамдарга түздөн-түз жардам бербестен, жардам көрсөткөн адамдарга суктануудан, аларга окшошууга аракеттен дагы пайда болот.

2. Коммуникативдик эмоция. Эмоциянын бул түрү пикирлешүү зарылчылыгынан улам пайда болот. Бирок пикирлешүү учурундагы пайда болгон эмоциянын баары коммуникативдик эмоцияга кирбейт. Коммуникативдик эмоция бул эмоционалдык жакындыктан улам келип чыккан же канааттанууну, же канааттанбоону мүнөздөйт.

3. Глориялык эмоция (латынь «*Gloria*» сөзү - даңкты түшүндүрөт). Эмоциянын бул түрү адамдын өздүк жетишүүсү, өзү-өзүнө ишенүүсү менен байланыштуу. Демек, глориялык эмоционалдуу абал – же чыныгы, же элестетилген «сыймыкка», «данкка» ээ болууну аныктайт.

4. Праксикалык эмоция. Адамдын өздүк ишмердүүлүгүнүн негизинде аныкталган баалуулуктарга ээ болууда пайда болгон эмоция праксикалык эмоция деп аталат.

5. Пугникалык эмоция (латынь «*pugna*» сөзү - күрөштү түшүндүрөт). Адамдын боло турган коркунучтарды алдын-ала чечүү зарылчылыгынан улам пайда болгон эмоция. Анын негизинде адамда күрөшүүгө, аракеттенүүгө кызыкчылык пайда болот.

6. Романтикалык эмоция. Адамдын кандайдыр бир кыялдануусунан улам пайда болгон эмоция болуп саналат. Романтикалык сезимдеги адамдар кыялкеч болушуп, кандайдыр бир ойдо, сырдуу болуп, турмушту идеалдуу карашат.

7. Гностикалык эмоция. Гностикалык (гректин «*gnosis*» сөзү - билимди түшүндүрөт) эмоция психология илиминде абдан терең аныкталган. Адатта аныкталган таң калуу менен жаңы нерсени сезүүнү бирдей карашат. Гностикалык эмоция «когнитивдик гармонияга» ээ болу менен мүнөздөлүнөт. Ал «жаңы нерседен» тааныш, белгилүү, түшүнүктүү нерселерди жаратуудагы абалды аныктайт.

8. Эстетикалык эмоция. Курчап турган дүйнөнүн сулуулугуна, кайталанбастыгына карата пайда болгон эмоция.

9. Гедонистикалык эмоция. Адамдын келбетинин жана рухий дүйнөсүнүн ыңгайлануусу менен байланыштуу эмоция.

10. Акзигитивдик эмоция (француз «*acquisition*» сөзү – алууну түшүндүрөт). Айрым адамдардын зарыл эмес буюмдарды чогултуудан улам пайда болгон эмоция.

Демек, эң татаал жана кызыксыз деп эсептелген физика предметин натыйжалуу окутуу жолдордун бири болуп окутуу процессинде жагымдуу эмоционалдык абалды түзүү саналат. Ар бир окуучу сөзсүз түрдө жөнөкөй катышуучудан чыныгы “илимпоз” физикке айланышы зарыл. Ошентип, физикалык закон ченемдүүлүктөрдү окуу жөн гана даяр маалыматтарды өздөштүрүүдөн жаңы ачылыштарды ачуу жана өздүк “жеңиштерге” жетүү болуп калат. Бул багыттагы алгачкы ишмердүүлүктөр физикалык эсептерди чыгарууга арналышы абзел. Демек, физика предметин окутууда чыныгы окуу-таануу ишмердүүлүгү орун алышы үчүн педагог алдын-ала даярдалган каражаттардын негизинде окуучулардын позитивдүү эмоциялары орун алганга тиешелүү педагогикалык жагдайды түзүү зарыл болуп саналат. Айрым учурда физикалык эсептерди студенттер, окуучулар өздөрү түзүшсө, анда окуунун жыйынтыгына чыныгы кубануу орун алат, башкача айтканда, эстен кеткис эмоционалдуу абалдар орун алмак.

Адабияттар:

1. Слободчиков В.И., Исаев Е.Н. Основы психологической антропологии. –М.: Школа-Пресс, 1995.
2. Формирование интереса к учению у школьников /Под ред. А.К. Макаровой –М.: Педагогика, 1986.
3. Психологический словарь /Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожец и др. –М.: Педагогика, 1983.
4. Изард К. Эмоция человека. –М.: Изд-во МГУ, 1980.
5. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. –М.: Политиздат, 1978.
6. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. -М.: Изд-во МГУ, 1971.